

DRUŠTVENI KARAKTER ORUŽANIH SNAGA 1941—1945.

Društveni karakter oružanih snaga oduvek je i prvenstveno bio opredeljen karakterom i oblikom društveno-političkog uređenja, odnosno prirodom vlasti (pokreta) koja ih stvara i izgrađuje. To je bila i ostala jedna od osnovnih društvenih zakonitosti.

Oružane snage naroda Jugoslavije, koje su izrastale iz NOR-a, poprimile su sva bitna obeležja društvenog bića NOP-a, koji ih je stvarao i izgrađivao.

NOP je zamišljen i izgrađivan kao svenarodni pokret — kome su pristupali svi slojevi društva i sve nacije — sa programskim ciljem nacionalnog oslobođenja i društvenog preobražaja. To je, po svojoj klasnoj suštini, bio savez radničke klase, seljaštva i inteligencije koji se borio za ostvarenje nacionalnih i revolucionarnih interesa masa. Radnička klasa, predvođena svojom revolucionarnom avangardom, bila je idejno i političko jezgro pokreta i njegova rukovodeća snaga. Ona je u pokret unosila ideje i organizovanost. Njen najborbeniji deo stao je na čelo ustanka, svestan da se istorijski interesi njegove klase mogu u tadašnjim uslovima ostvariti jedino odlučnom borbom za nacionalno oslobođenje, kao i da stvarne nacionalne slobode i ravnopravnosti naroda Jugoslavije ne može biti bez oslobođenja ugnjetenih klasa. To jedinstvo klasnog i nacionalnog u vođenju oslobodilačkog rata okupljalo je za borbu sve što je bilo patriotski i revolucionarno-demokratski raspoloženo. Borba za društveni preobražaj davala je najdublji smisao i motornu snagu oslobodilačkoj borbi. Na drugoj strani, vođenje borbe za nacionalno oslobođenje davalo je najširu osnovu savezu radnika, seljaka i inteligencije.

Seljaštvo je, kao izrazito najbrojniji deo stanovništva, činilo kvantitativnu osnovu pokreta. Ono je, po svom društveno-ekonomskom položaju u predratnoj Jugoslaviji, u većini bilo naklonjeno idejama i borbi za društveni preobražaj. Seljaci su pretežno živeli na sitnom posedu, tako da je preko 80% njih južno od Save i Dunava

imalo manje od 5 hektara zemlje (oranice, livade i šume).¹ Pored toga, 41,1% poljoprivrednog stanovništva u Jugoslaviji bilo je zaduženo kod banaka i zemljičarskih zadruga, sa veoma visokim kamata.² Mali posedi i ekstenzivna poljoprivreda nisu mogli da obezbede najvećem broju domaćinstava ni minimum egzistencije. Iz tih razloga veoma veliki deo seljaštva video je realnu mogućnost da se učesćem u borbi oslobodi nezavidnog ekonomskog i socijalnog položaja, mada je znatan deo seljaka pristupao borbi i iz drugih razloga (patriotskih, tradicionalnih, radi odbrane golih života, vezanosti patrijarhalnih seoskih sredina za ličnosti, i dr.). Masovnim učesćem u NOR-u, pod rukovodstvom radničke klase, seljaštvo je postalo subjekt revolucije.

Inteligencija je raspolagala pretežno svojom radnom snagom, čiji je veliki deo bio grubo eksploatisan. Znatan deo intelektualaca ponikao je iz redova siromašnog seljaštva. Ovim objektivnim uslovima pridružilo se i dugogodišnje nastojanje KPJ da proširi svoj uticaj na inteligenciju i da je postepeno prevodi na svoje pozicije. Iz svih ovih razloga, u redovima inteligencije nalazio se veliki broj društveno progresivnih ljudi, koji su bili spremni da u NOR-u sve svoje snage stave u službu naroda.

Tako su u ciljevima NOP-a bili sadržani nacionalni i revolucionarni interesi ugnjetenih masa. To je bio preduslov da najšire radne mase samostalno istupe na društvenu scenu Jugoslavije, i da kroz narodnu revoluciju otpočinu postepeno da realizuju svoje političke i ekonomske ciljeve.

Društveno biće pokreta je tokom celog rata neposredno uticalo na karakter oružanih snaga. Taj uticaj se ispoljavao prvenstveno kroz ciljeve borbe. NOP je stvarao i izgrađivao svoju vojsku kao oružano sredstvo naroda; ona je imala da izvojuje oružanu pobjedu revoluciji, da zaštiti i očuva revolucionarne tekovine, i da bude čvrst oslonac narodnoj vlasti u rušenju starog i uspostavljanju novog društvenog poretka. Zbog toga su oružane snage, po ciljevima za koje su se borile, bile revolucionarne.

KPJ je pokrenula ustanak sa uverenjem da je pobjedu moguće postići samo uz najšire učesće naroda u borbi, pod uslovom da oružane snage izvire iz jedinstva masa i da su nerazdvojni deo narodnog otpora. Uslovi antifašističkog rata i borbe za nacionalno oslobođenje omogućili su da NOP poprими najširu klasnu osnovu, i da se njegove oružane snage stvaraju kao masovna narodna armija — za razliku

¹ *Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije*, za 1937. god., Beograd, 1938. god.

² *Enciklopedija Jugoslavije*, t. 4, str. 650.

od istorijskog iskustva borbe radničke klase koja je u oružanim revolucijama stvarala klasnu vojsku (Crvena garda, Crvena armija).

Svenarodni rat bilo je moguće uspešno organizovati i voditi samo pod uslovom da narod postane izvor vojne moći, odnosno da najšire mase neposredno i aktivno učestvuju u svim oblicima borbe i otpora. Imajući to u vidu, KPJ je zauzela kurs da vojnu silu NOP-a izgradi čvrstim osloncem na narod.

»Mi se ne oslanjamo grubo na našu vojnu silu, već u prvom redu na sam narod, pa onda na vojnu silu.«³

Ovakav stav rukovodstva ustanka značio je da oslobodilački i revolucionarni rat u Jugoslaviji mora da bude rat narodnih masa. Da bi se narodni rat uspešno vodio, KPJ je odlučila da pokrene i mobiliše za borbu sve raspoložive borbene potencijale. U oružane formacije uključivani su svi koji su hteli da se bore oružjem u ruci. U oružanu borbu aktivno je i neposredno angažovan i nenaoružani deo naroda, na primer, za obaveštajnu delatnost, inženjerske radove, za snabdevanje vojske i zbrinjavanje ranjenika, kurirsku službu i sl. Dejstva vojnih formacija dopunjavana su ilegalnim oružanim akcijama i drugim vidovima otpora na celoj okupiranoj teritoriji. Materijalni izvori stanovništva koje je podržavalo (simpatisalo) borbu stavljeni su u službu fronta.

U stvari, narodne mase su tokom rata postepeno organizovane kao »ratni logor« za borbu protiv okupatora i domaćih slugu. Temelj vojne moći pokreta činio je »naoružani narod«. Njegova snaga nije bila samo u broju boraca, već mnogo više u njihovom kvalitetu, koji je izvirao iz svesne i aktivne uloge masa u borbi.

NOP se postepeno širio i učvršćivao postizanjem sve značajnijih vojno-političkih uspeha. On je na kraju obuhvatio većinu stanovništva — radnika, seljaka i inteligencije. Iz tako široke društvene osnove stvarali su se PO i NOVJ, u koje je stupalo ljudstvo različite klasne, političke i verske pripadnosti.

Danas ne raspoložemo podacima o socijalnoj strukturi narodnih oružanih snaga u celini, bilo za koji period oslobodilačkog rata. Međutim, iz pojedinih podataka iz raznih krajeva zemlje može se stvoriti (približna) opšta slika o tome.

Prve partizanske jedinice stvarane su najvećim delom od radnika i intelektualaca, među kojima je KPJ imala najjače uporište. Evo kako je to izgledalo u nekim krajevima zemlje.

³ J. B. Tito, *Vojna dela*, knj. 1, str. 183.

Socijalni sastav 2. čete Kosmajskog NOP odreda 29. septembra 1941. godine bio je:⁴

radnika	47 ⁰ / ₀
seljaka	26 ⁰ / ₀
intelektualaca i službenika	27 ⁰ / ₀

Prva proleterska brigada — u čiji sastav su ušli borci iz Srbije i Crne Gore — na dan formiranja (21. decembra 1941. godine) imala je:⁵

radnika	37,9 ⁰ / ₀
seljaka	26 ⁰ / ₀
intelektualaca i službenika	33,3 ⁰ / ₀

Od ukupnog broja boraca iz sreza Ključ (BiH) bilo je 1941. godine 52% radnika (šumskih), mada su oni u ukupnom broju stanovništva činili samo 26%.⁶

Početakom 1942. god., Primorsko-goranski NOPO Hrvatske od 1.136 partizana imao je 40% radnika.⁷

»U Sloveniji«, pisao je Edvard Kardelj 14. jula 1942. god., »ogromnu većinu u svakom od tih odreda (partizanskih — prim. M. S) čini proleterska i seoska poluproleterska sirotinja«. ⁸ To potvrđuju i podaci o pripadnicima partizanskih jedinica u Gorenjskoj i Štajerskoj 1941. godine.⁹

Socijalna tsruktura	Gorenjska 1941.	Štajerska 1941	UKUPNO
Radnika	586	134	720 ili 53%
Zanatlija	52	18	70 ili 5,1%
Zanatskih i trgovačkih pomoćnika	185	39	224 ili 16,5%
Šegrt	18	11	29 ili 2,1%
Seljaka	182	4	186 ili 13,6%
Đaka i studenata	17	25	42 ili 3,1%
Službenika	17	7	24 ili 1,7%
Ostalih	40	21	61 ili 4,4%
Bez podataka	3	7	10 ili 0,7%
UKUPNO:	1.100	266	1.366

⁴ Zbornik NOR, t. I, str. 144.

⁵ Spisak pripadnika brigade na dan formiranja — »Prva proleterska«, knj. 1, str. 680—748, VIZ, Beograd, 1963.

⁶ Miloš Prelević, Neki podaci o oružanim formacijama NOR-a 1941—1944. god., Politička škola JNA, »Zbornik radova« 3/1970.

⁷ Zbornik NOR, t. V, knj. 4, dok. 20. str. 78.

⁸ Iz pisma E. Kardelja Loli Ribaru — *Stvaranje i razvoj JA*, knj. II, str. 34 i 35.

⁹ Materijali Instituta radničkog pokreta (IZDG) Ljubljana, prema članku J. Križanića, »Vojnoistorijski glasnik«, 6/1966.

Socijalni sastav Skopsko-kumanovskog NOP odreda novembra 1943. godine bio je:¹⁰

radnika	51 ⁰ / ₀
seljaka	28 ⁰ / ₀
intelektualaca	21 ⁰ / ₀

Iz svih ovih podataka se vidi da su radnici i intelektualci činili jezgro prvih partizanskih odreda. Oni su u tim jedinicama bili u apsolutnoj većini. Ovi radnici i intelektualci bili su najborbeniji deo svojih društvenih grupa i u ogromnoj većini komunisti. To je bilo veoma značajno za širenje ustanka i izgrađivanje oružanih snaga. Oni su bili nepokolebljivi i disciplinovani borci, na koje se Partija mogla sigurno osloniti i u najtežim situacijama. Bili su spremni da izvršavaju svaki borbeni zadatak, u bilo kojem kraju zemlje. Istovremeno, oni su bili politički borci koji su umeli da mobilišu mase i da ih predvode u borbi.

Širenjem ustanka, oružana borba je zahvatila selo. Patriotska svest i želja da izmene svoj nezavidni društveni položaj pokrenuli su seljake u borbu. Otpočeli su listom da stupaju u partizanske jedinice, što je bio izraz i dokaz pobjede političke linije NOP-a. To je izmijenilo socijalnu strukturu partizanskih jedinica.

Socijalni sastav 1. korpusa NOB Hrvatske 27. jula 1943. godine bio je:¹¹

seljaka	85 ⁰ / ₀
radnika i zanatlija	6,7 ⁰ / ₀
intelektualaca i vojnih lica bivše vojske	5 ⁰ / ₀

Druga krajiška NOU brigada imala je 17. septembra 1942. god. u svom sastavu:¹²

seljaka	90 ⁰ / ₀
seoskih poluproletera	7 ⁰ / ₀
radnika i intelektualaca	3 ⁰ / ₀

Bjelopoljski NOPO (Crna Gora) aprila 1942. god. imao je:¹³

seljaka	79 ⁰ / ₀
radnika	5 ⁰ / ₀
intelektualaca	16 ⁰ / ₀

¹⁰ Zbornik NOR, t. VII, knj. 2, dok. 80, str. 216.

¹¹ Zbornik NOR, t. V, knj. 17, str. 254.

¹² Zbornik NOR, t. IX, knj. 2, str. 66.

¹³ Zbornik NOR, t. IX, knj. 1, str. 248—251.

Drugi bataljon Posavskog NOP odreda oktobra 1943. god. imao je:¹⁴

seljaka	58 ⁰ / ₀
radnika	27 ⁰ / ₀
intelektualaca i vojnih lica bivše vojske	5,3 ⁰ / ₀

Socijalni sastav makedonskog bataljona »Mirče Acev« septembra 1943. god. bio je:¹⁵

seljaka	94 ⁰ / ₀
radnika	4 ⁰ / ₀
intelektualaca	2 ⁰ / ₀

Masovno stupanje seljaka u partizanske jedinice imalo je dalekosežne društvene reperkusije. U jednoj izrazito seljačkoj zemlji oružane snage nisu ni mogle postati brojne i istinski narodne sve dok njihovu osnovnu masu ne sačinjavaju seljaci. Brojnijim stupanjem seljaka u NOV borba je dobijala ne samo nov zamah i neiscrpne, moćne izvore snaga već i veću istrajnost. Stupanjem u vojsku NOP-a, seljaci su masovno izražavali svoju spremnost da se pod rukovodstvom KPJ bore za svoj novi i pravedniji društveni položaj. To je bilo od presudnog značaja za ishod borbe protivu okupatora i domaće buržoazije. Pored toga, masovnim prilivom seljaštva u vojsku, produbljavao se njen narodni karakter.

U završnom periodu rata NOB Jugoslavije stekla je izrazitu strategijsku nadmoćnost nad protivnikom. U to vreme ona oslobađa mnoge gradove, odakle mobiliše u svoje redove hiljade i hiljade radnika. Stoga se i socijalna struktura vojske ponovo bitnije menja. To se vidi iz podatka da su jedinice NOV Hrvatske 30. novembra 1944. god. imale u svojim redovima 22,5⁰/₀ radnika,¹⁶ što je bilo više od dva puta u odnosu na broj (procenat) radnika kao kategorije stanovništva. Ovakav masovni priliv radnika bio je od velikog značaja za oružane snage i predstojeća društvena zbivanja. Oružane snage su tada dobile veliki broj svesnih, disciplinovanih i tehničkih uzdignutih boraca, a NOP svežu i doslednu snagu u borbi protiv mračnih ciljeva buržoazije.

Tako su oružane snage, paralelno sa širenjem NOP-a, obuhvatile u svoje redove sve ono što je bilo rodoljubivo i progresivno u svim slojevima društva. One su ponikle iz dubine našeg naroda, njegovog

¹⁴ Zbornik NOR, t. I, str. 197.

¹⁵ Zbornik NOR, tom. VII, knj. 2, str. 7 i 8.

¹⁶ Zbornik NOR, t. V, knj. 35, str. 546.

rodoljublja i revolucionarne svesti. Stvarao ih je najborbeniji deo naroda, čije su jezgro činili komunisti. Tokom rata, armija je iznikla u oružanu snagu sačinjenu od osnovnih narodnih masa. I rukovodeći kadar, koji je u celini regrutovan od boraca, ponikao je iz dubine naroda, iz redova radnika, seljaka i intelektualaca. Po svom sastavu, armija je bila istinski narodna. Takav socijalni sastav imao je dvojaki značaj: obezbeđivao je da vojska bude čvrsto povezana sa narodom kao izvorom sopstvene moći, i ujedno je bio garantija za uspeh narodne borbe.

Rukovodeći celim pokretom, KPJ je neposredno rukovodila stvaranjem i izgradnjom oružanih snaga. U vojsci je formirana brojna i čvrsta partijska i skojevska organizacija, koje su bile kičma vojnih jedinica i ustanova. Tako je 1942—43. god. broj članova Partije i kandidata iznosio 20—30% celokupnog ljudstva NOU brigada, a zajedno sa članovima SKOJ-a 45—50%. U proleterskim brigadama taj procenat je bio još i veći: članova Partije i kandidata bilo je oko 35%, a zajedno sa članovima SKOJ-a 50—70% celokupnog ljudstva.¹⁷ Tako brojne organizacije komunista mogle su da sistematski i sveobuhvatno vaspitavaju borce i starešine u duhu ideologije i politike KPJ, da učvršćuju i predvode jedinice u odlučnoj borbi za narodnu stvar. To je još više produbljivalo revolucionarni karakter armije.

Naoružavanjem radnih masa, na čijem je čelu stajala avangarda radničke klase, borba je sve više poprimala karakter socijalističke revolucije. Stvarana je revolucionarna narodna vlast, klica nove države. Iz te borbe za revolucionarni preobražaj društva nicali su i oružane snage. Njihov osnovni zadatak je bio da izvojuju revolucionarne ciljeve borbe, da ih zaštite i očuvaju. Na tom složenom putu rušenja starog i uspostavljanja novog društvenog poretka, armija je bila najsigurniji oslonac narodnoj vlasti u širenju revolucionarnih tekovina borbe.

Tako je narodna armija bila revolucionarna društvena snaga po svojim osnovnim zadacima i ciljevima za koje se borila, po svom sastavu i po rukovodećoj snazi koja joj je stajala na čelu.

U NOR-u se revolucionarni karakter armije nije prvenstveno obezbeđivao klasnim sastavom rukovodećeg i boračkog kadra, kakav je slučaj bio u ranijim proleterskim revolucijama. Platforma NOP-a proširivala je socijalnu bazu za regrutovanje vojnih kadrova. KPJ je među radnicima, seljacima i inteligencijom mogla da nađe dovoljan broj narodu beskrajno odanih i sposobnih rukovodilaca, koji su odgajali borce u revolucionarnom duhu.

¹⁷ Svi ovi procenti izvedeni su iz brigadnih partijskih izveštaja, koji se nalaze u *Zborniku NOR-a*, t. IX, knj. 1—4.

Preplitanje narodnooslobodilačke borbe i revolucije omogućilo je da se u Jugoslaviji diktatura proletarijata ostvaruje u obliku narodne demokratije. To je celokupnoj borbi i svim njenim instrumentima davalo demokratska obeležja. Narodna vlast je izrastala iz širokog jedinstva narodnih masa i neprekidno je širila narodne i demokratske osnove na kojima je izgrađivana. Širina njene klasne i političke baze omogućavala joj je da izrasta u demokratsko-revolucionarni organ narodnih masa. Istovremeno, neprekidno se širio demokratski sadržaj rada vlasti, njenog sastava i načina biranja. Masovne antifašističke organizacije takođe su rasle i učvršćivale se na demokratskoj narodnoj inicijativi, jer su naoružane mase po prirodi stvari težile da same učestvuju u rešavanju životnih pitanja. Sve je to snažno uticalo i na razvoj demokratskog duha u oružanim snagama i na celokupne unutrašnje odnose u armiji.

»Naoružani narod« je bio temelj demokratskog karaktera armije jer je i sam bio izraz demokratizma narodne revolucije. Društveno-politički sadržaj i ciljevi NOP-a zahtevali su stvaranje narodne i demokratske armije. Po svojoj društvenoj suštini, to je bio nov tip vojske. Ona je bila negacija klasičnih (buržoaskih) armija, kako po ciljevima borbe tako i po unutrašnjim odnosima i vojnoj organizaciji. Po ciljevima borbe, to je bila vojska koja se borila za životne interese narodnih masa i za demokratski oblik vladavine u društvu. Po unutrašnjim odnosima, to je trebalo da bude vojska koja će brižljivo gajiti u svojim redovima narodni i demokratski duh i omogućiti afirmaciju čoveka kao društvenog subjekta.

Objektivni uslovi stvaranja armije pogodovali su razvoju njenog demokratskog karaktera. Priroda njene delatnosti bila je drukčija od klasičnih armija. Vojne jedinice su bile produkt narodnih masa koje se bore. U političkoj i vojnoj akciji one su održavale čvrstu i mnogostruku vezu sa narodom, a narodne mase su se direktno brinule za jačanje njihove žive sile i materijalnih sredstava. U takvoj povezanosti vojske sa društvom, snaga revolucionarno-demokratskog duha naroda prelivala se na širokom frontu u armijske redove.

Osnovna idejna pozicija KPJ u regulisanju unutrašnjeg ustrojstva i odnosa u vojsci bila je da oni treba da se zasnivaju na karakteru i duhu pokreta. To je, pre svega, značilo da odnosi u oružanim snagama treba da počivaju na društvenoj poziciji građanina u oslobodilačkom i revolucionarnom ratu, a njegova celokupna aktivnost na slobodnom opredeljenju za vođenje borbe za sopstveno nacionalno i socijalno oslobođenje. Analogno tome, vojni organizam je trebalo da afirmiše i podstiče ulogu čoveka kao aktivnog društvenog subjekta, i da na bazi zajedničkih interesa izgrađuje čvrsto poverenje i soli-

darnost boraca i starešina. Sve je to doprinosilo da armija poprimi ne samo revolucionarni već istovremeno i demokratski karakter.

Nacionalni momenat je, takođe, davao obeležje naoružanim snagama naroda. Po prirodi stvari, vojska koja je stvarana u višenacionalnoj zemlji (okupiranoj i raskomadanoj) mogla je biti istinski narodna jedino pod uslovom da bude nosilac i zaštitnik interesa svakog od jugoslovenskih naroda.

KPJ je pokrenula oružani ustanak na platformi da je borba protiv okupatora od istorijskog značaja za svaki od jugoslovenskih naroda pojedinačno, i da se ona može uspešno da vodi samo njihovom zajedničkom snagom.

»Današnja narodnooslobodilačka borba ne bi se mogla završiti pobjedom nad okupatorom i njegovim slugama, ako u toj borbi ne bi bilo narodnog jedinstva, ako u redovima Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije ne bi učestvovali Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci, Makedonci i muslimani. Potpuno oslobođenje svakog naroda posebice ne bi se moglo postići, ako on ne bi već sada uzeo pušku u ruke i pošao u borbu za zajedničku pobjedu svih naroda Jugoslavije nad svim neprijateljima naroda.«¹⁸

Da bi se do maksimuma razvili borbeni potencijali svih naroda i da bi se ostvarile njihove nacionalne težnje, CK KPJ i Vrhovni štab su odlučili da armija izrasta iz snage svih jugoslovenskih nacija i da se oružane jedinice otpočinu formirati na nacionalnoj osnovi — sa svojom nacionalnom komandom, rukovodećim kadrom, nacionalnim amblemima i maternjim jezikom. Time je svaka od nacija dobila u ruke materijalnu snagu, koja će ne samo voditi borbu protiv okupatora, već će istovremeno biti značajan faktor razvoja samostalnosti i ravnopravnosti svakog naroda.

Razvojem NOR-a, svi narodi Jugoslavije izjasnili su se po svojoj slobodnoj volji za stvaranje federativne države, u kojoj je — zbog unutrašnjih i međunarodnih razloga — centralizam sve više dolazio do izražaja. Oružane snage su bile u prvim redovima procesa povezivanja snaga nacija u oružanom otporu.¹⁹ Razvojem ustanka, zajednički interesi naroda Jugoslavije sve više su izbijali u prvi plan. To je pod-

¹⁸ Iz članka Generalnog sekretara KPJ Tita »Nacionalno pitanje u Jugoslaviji u svjetlosti NOB-e«, objavljenog u »Proleteru« br. 16 od decembra 1942. (*Govori i članci I, str. 131, Naprijed, Zagreb 1959*).

¹⁹ Odlukom CK KPJ i VŠ u 1. proletersku brigadu trebalo je da uđu partizani skoro svih nacionalnosti, ali zbog tadašnjeg nepovoljnog razvoja vojne situacije u nju su ušli samo borci iz Srbije i Crne Gore.

sticalo i proces ujedinjavanja nacionalnih oružanih formacija u jedinstvenu i centralizovanu vojnu silu, u čemu je svaki narod video svoj neposredan interes. Taj proces bio je uslovljen i čisto vojnim potrebama: za širenje ustanka i za vođenje uspešne borbe na glavnom strategijskom težištu (frontu) bilo je nužno da ubrzano raste broj operativnih jedinica pod neposrednim rukovodstvom VŠ. Vojska je time sve više poprimala eksteritorijalni karakter, da bi krajem rata organizacijski prerasla u jedinstvenu i centralizovanu snagu federacije — Jugoslovensku armiju.

Tako je dobrovoljnim povezivanjem nacija izražena nedeljivost borbe protiv okupatora i za stvaranje nove Jugoslavije. Iz ravnopravnog učešća svih naroda u zajedničkoj borbi iznikle su oružane snage, koje su istovremeno bile vojna sila jugoslovenske zajednice i atribut nacionalne suverenosti i ravnopravnosti svakog naroda. Ravnopravnost svih naroda u rešavanju vitalnih pitanja borbe i budućeg života, i u vezi sa tim nacionalna ravnopravnost u izgradnji oružanih snaga, još više su produbili narodni karakter vojske.

NOP je otpočeo borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika kao revolucionarni pokret masa. Po logici stvari, on se sve brže razvijao i transformisao po uzlaznoj liniji — pretvarajući se u državu. Zajedno sa pokretom transformisale su se i oružane snage. Od raznolikih, vojnički nedovoljno uobličenih i povezanih oružanih formacija, stvarana je jedinstvena i čvrsta vojnička snaga naroda, koja je sve više poprimala karakter regularne armije. Prirodno je da su tako krupne društvene transformacije rađale ne samo nove organizacijske oblike oružanih snaga, već su istovremeno davale i posebna obeležja njihovom društvenom karakteru.

Oslobodilački rat i revoluciju u početku su, u političkom i organizacijskom pogledu, najviše karakterisali narodno samoupravljanje i samoorganizovanje. Narod je u lokalnim zajednicama ustaničkih krajeva neposredno učestvovao u rešavanju svih životnih pitanja i sam se organizovao da bi ih uspešnije rešavao. Budući da je oružana borba bila centralno pitanje narodnog života, KPJ je usmeravala mase na vojno samoorganizovanje.

Ceo pokret je u početku nužno bio neizdiferenciran. Oružana borba je bila glavna društvena delatnost, dok ostale aktivnosti još nisu bile dovoljno razvijene i osamostaljene, već strogo podređene potrebama oružanih formacija. Vojni poslovi nisu strogo odvajani od društvenih, a briga svih društvenih i političkih faktora bila je prvenstveno usmerena na oružanu borbu. U takvim uslovima KPJ je podsticala i usmeravala mase da same stvaraju, popunjavaju i snabdeavaju svoje oružane jedinice — pa čak i da biraju njihove starešine.

Tako se početni period NOR-a znatnim delom karakterisao vojnim samoorganizovanjem naroda, pri čemu je KPJ sve više usmeravala početnu spontanost masa, čime je ova dobijala sve veći stepen organizovanosti. Oružane jedinice su stvarane voljom i snagom narada. U početku, organizacije NOP-a, a ne država, javljaju se u ulozi reprezentata društva, a vojne jedinice imaju isključivo svojstvo društvenog organa. To je bila narodna (partizanska) vojska koja još nije bila izgrađena kao jedinstven i čvrst vojni organizam. U njoj nije bio izražen ni tradicionalni vojni hijerarhijski sistem. Najniže jedinice raspolagale su visokim stepenom samostalnosti u izvođenju vojnih i političkih akcija, a odnosi unutar njih imali su izrazito partizanski karakter. Sve vojne jedinice bile su teritorijalnog tipa i najneposrednije vezane za narod na svom terenu, odnosno za partijske organizacije i mehanizam NOP-a. U tim uslovima narodne mase imale su mogućnost da neposredno učestvuju u svim vojnim problemima društva.

Uporedo sa borbom protiv okupatora, u NOR-u se izgrađivao nov politički sistem. Da bi se narodna borba dovela do pobedonosnog kraja bilo je nužno da se još u toku njenog vođenja izgrade osnove narodne države, koja bi ne samo organizovala narodne mase za borbu protiv okupatora već ih i okupljala za obnovu oslobođenih delova zemlje, i njihovo ime vršila ekonomsku eksproprijaciju buržoazije. Pitanje izgradnje države postavilo se pred NOP kao istorijska neophodnost. Država je bila nezamenljivo sredstvo za ostvarenje revolucionarnih ciljeva borbe.

Rukovodstvo NOP-a ulagalo je najveće napore da izgradi centralizovanu državnu vlast, i to na federalnoj osnovi. Mnogobrojne su bile potrebe koje su ga upućivale na to, a među njima najznačajnije: trebalo je pojačati ratne napore za predstojeće krupne i odsudne bitke sa okupatorom, iskoristiti snagu revolucionarne države za razrešavanje sukoba sa buržoazijom, jer se klasna borba sve više zaoštravala, i obezbediti međunarodno priznanje nove Jugoslavije i materijalnu pomoć od Saveznika za vojsku i narod. Na kraju, centralizovani državni aparat je trebalo da odigra odlučujuću ulogu i u koncentrisanju materijalnih sredstava za obnovu razorene i opustošene zemlje i u stvaranju uslova za izgradnju socijalističkog društva. Sve ove unutrašnje i međunarodne potrebe zahtevale su bržu i efikasniju izgradnju državne strukture i jačanje njenih funkcija, kako bi se sredstvima političke vlasti osiguralo i ubrzalo izvojevanje pobeđe. To je bila društvena neophodnost.

Na tom putu, drugo zasedanje AVNOJ-a bilo je prelomna tačka revolucije. Ono je zaokružilo izgrađivanje celokupne strukture narodne vlasti i postavilo političko-pravne temelje nove državne orga-

nizacije. Od njega započinje veoma snažan i ubrzan proces centralizacije državne vlasti, koja preuzima deo poslova iz ruku narodnog samoupravljanja.

Prirodno, ceo ovaj proces izgradnje nove države bio je najuže povezan sa izgradnjom oružanih snaga. Tim pre što su oružane snage i same uzele aktivnog učešća u stvaranju NOO kao klice buduće narodne države. Prilikom izgradnje nove države oružane snage su se razvijale kao njen konstitutivni elemenat i nezamenljiva materijalna snaga. Po meri jačanja oružanih snaga i narodne vlasti rasle su i mogućnosti za jačanje narodne države. Stvaranjem i jačanjem države, oružane snage sve više postaju njeno sredstvo.

Za vođenje završnih (strategijskih) operacija protivu okupatora, za uništenje izdajničke buržoazije, koja se sve čvršće ujedinjavala, i za stvaranje uslova za konstituisanje nove države, bilo je nužno jačati organizacijsku čvrstinu i udarnu snagu vojske. U tom cilju morale su nastupiti izmene u oblicima vojnog organizovanja društva. Od najvećeg broja partizanskih jedinica postepeno je stvarana snažna regularna vojska.²⁰ Na njeno stvaranje uticali su i međunarodni razlozi. Oslobođilačka vojska NOP-a pretežno regularnog tipa imala je na međunarodnim političkim i vojnim terazijama daleko veću specifičnu težinu od oslobođilačke vojske koja je bila nedovoljno vojnički oblikovana i operativno vezana za uže regione.

Regularne vojne jedinice (brigade, divizije, korpusi i armije) stvorene su od mnogobrojnih odreda »naoružanog naroda« i njegov su novi oblik. Od 1943. godine one čine osnovnu (u vojnom pogledu preovlađujuću) vojnu snagu NOP-a. Krajem rata sve oružane snage NOP-a postaju (u organizacijskom pogledu) u osnovi regularne.

Regularne jedinice Narodnooslobođilačke vojske morale su, po prirodi stvari, da sve više dobijaju izvesna obeležja regularnih armija. U njima mnogo više dolazi do izražaja subordinacija i centralizam, a javlja se i klasični vojni institucionalizam: činovi, jednoobrazne formacije i sl. Tako se ova vrsta jedinica u organizacijsko-tehničkom pogledu umnogome približava klasičnim stajaćim vojskama. Stoga se i postavlja pitanje — da li se time menjao njihov društveni karakter?

Sušinski deo odgovora nalazi se opet u pitanju da li se tokom rata izmenio karakter narodne vlasti i njeni ciljevi? Od toga je prven-

²⁰ Termin »regularna vojska« u ovom članku se ne upotrebljava u njegovom međunarodno-pravnom značenju, već se njime označavaju operativna svojstva i čvrstina jedinica.

Od formiranja prvih brigada, CK KPJ i VŠ upotrebljavaju dosledno ovaj termin kroz ceo NOR.

stveno zavisio i društveni karakter oružanih snaga, odnosno regularnih jedinica.

Nova država se stvarala odozdo nagore. Ona je počivala na širokoj mreži narodnih odbora koji su, kao što smo prethodno videli, po sadržaju i načinu rada bili duboko demokratski. U njima su bili istinski predstavnici naroda i njegove volje, birani na osnovu najšireg demokratskog izbornog prava. Stvaranje celovitog sistema državne organizacije odgovaralo je interesima i potrebama naroda. Društveni interesi NOP-a počeli su se realizovati posredstvom države. Time je moć pokreta postala organizovanija i efikasnija. Pri tome je bilo neizbežno (a u konkretnim uslovima i korisno) da država preuzima od društva onaj deo funkcija koje će ona efikasnije vršiti. Među njima su bile i funkcije vojnog organizovanja, mobilizacije ljudstva i šireg uspostavljanja vojne privrede. Međutim, pri tome se državno organizovanje i usmeravanje čvrsto oslanjalo na samoupravnu aktivnost NOO i inicijativu masovnih antifašističkih organizacija.

Cela politička struktura počivala je na revolucionarnom elanu masa, izražavala je njihove interese i provodila revolucionarnu orijentaciju proklamovanu na početku ustanka. Snaga političkog sistema i države, koja je bila u izgradnji, rasla je iz milionske inicijative masa, iz njihove samouprave. KPJ je privlačila mase da učestvuju i u radu državnog mehanizma. Pored toga, narodne mase koje su se borile imale su političku kontrolu (neposrednu i posrednu) nad organima narodne vlasti. Sve je to uticalo da se država javljala u funkciji stvarnih društvenih potreba, odnosno da su organi nove državne vlasti bili srasli sa narodom. Iz svih ovih činjenica može se zaključiti da je karakter vlasti tokom celog rata u suštini ostao neizmenjen, mada su se menjali njeni oblici i mada je znatan deo društvene moći prelazio u ruke države. Sve je to uticalo da su se oružane snage revolucionarnog pokreta i njegove države, po svojim interesima i ciljevima, stapale sa narodom.

Društveni karakter regularnih vojnih jedinica može se ceniti i kada se one uporede sa teritorijalnom komponentom »naoružanog naroda« (sa partizanskim odredima).

Pre svega, regularne jedinice vojevale su za iste programske ciljeve kao i teritorijalne. I njihovo ljudstvo je bilo iz istih društvenih sredina. Pored toga, regularne jedinice bile su deo jedinstvenog vojnog sistema »naoružanog naroda«. One su se prilikom dejstva, popune i snabdevanja čvrsto oslanjale na mrežu teritorijalnih vojnih jedinica i ustanova, koje su bile poseban (strategijski) elemenat vojne organizacije. Oba ova elementa bila su u dijalektičkom jedinstvu: jedan bez drugog nisu mogli da obave svoje namenske uloge. Stoga su i bili in-

tegrisani u jedinstven borbeni sistem. Isto tako, unutrašnji odnosi i regularne i teritorijalne vojske počivali su na istim društvenim osnovama — na društvenom biću NOP-a. U obe vrste jedinica borci su bili društveno ravnopravni sa rukovodiocima, a odnosi među njima u osnovi istovetni. Starešine i u jednim i u drugim jedinicama imali su činove. No, oni se time nisu izdvajali u posebnu društvenu grupaciju, jer se njihova društvena pozicija zasnivala na ulozi narodnog borca, čija delatnost ni kod jednih ni kod drugih nije bila materijalno nagrađivana. Isto tako, u obe vrste vojnih jedinica bili su istovetni i odnosi među rukovodećim kadrom.

No, ipak, bilo je izvesnih razlika među ovim jedinicama u njihovom društvenom karakteru. Prva razlika ogledala se u tome da je vojna subordinacija u regularnim jedinicama bila izraženija, i poprimala je izvesne elemente vojnog profesionalizma. Druga značajnija razlika među ovim jedinicama, u pogledu njihovog društvenog karaktera, bila je u tome što uticaj naroda na regularne jedinice, iz objektivnih razloga, nije mogao biti onoliko neposredan kao kod teritorijalnih. Veliki broj regularnih jedinica ratovao je izvan svoje matične teritorije, i to je otežavalo kontaktiranje sa narodom svoga kraja. Ove jedinice su bile izrazito manevarska snaga i nisu se duže zadržavale na istom terenu, što je otežavalo uspostavljanje čvršćih veza sa stanovništvom. Pored toga, sve složenija i razgranatija globalna društvena struktura usložavala je neposrednu vezu ovih jedinica sa narodom. Jer, mnoge vojne probleme koje je na početku ustanka rešavao direktno narod, sada su rešavali državni organi. I u takvim uslovima KPJ je nastojala da regularne jedinice održavaju što čvršću vezu sa narodom. Nacionalna i pokrajinska partijska rukovodstva uticala su na njihovu vojnu i političku delatnost na svojoj teritoriji, i brinula za način i intenzitet njihovog povezivanja sa narodom. Jedinice su se na svom ratnom putu čvrsto oslanjale na organizacije NOP-a i pomagale ih svojim političkim radom i uticajem. Veliki broj regularnih jedinica dejstvovao je na svojoj nacionalnoj teritoriji i bile su u mogućnosti da održavaju sa narodom slične veze kao i teritorijalne jedinice, koje su u svim periodima NOR-a održavale čvrstu i neposrednu vezu sa narodom. Jedinice, pak, koje su napustile svoju teritoriju, održavale su vezu sa svojim krajem putem pisama, delegacija ili organizovanim slanjem materijalne pomoći. Sve je to učvršćivalo vezu vojske sa narodom, mada ona više nije mogla biti onako neposredna kao na početku ustanka.

Iz svih ovih razloga proizilazi, i vidno je, da su se organizacioni oblici oružanih snaga menjali, ali da je njihov društveni karakter u osnovi ostao isti. Ostao je takav prvenstveno zato što je društveno-

-politička suština NOR-a ostala neizmenjena. On je otpočeo, i sve više se produbljivao, kao nerazlučivo jedinstvo nacionalne borbe i socijalne revolucije, u kome su narodne mase imale odlučujuću reč. Društveni karakter oružanih snaga ostao je neizmenjen i zbog toga što se njihov društveni položaj i uloga takođe nisu bitno menjali kroz ceo rat. Ceo vojni organizam NOP-a zasnivao se na sistemu »naoružanog naroda«, koji mu je davao istinski narodno i demokratsko obeležje. Mada je u poslednjem periodu rata — u procesu snaženja države — armija sve više poprimala obeležja regularne vojske, u njenom društvenom karakteru nije došlo do kvalitetnih promena. Istina, uporedo sa procesom prerastanja narodne samouprave u sistem državne organizacije, jačali su i elementi »regularnosti« vojske. U tim uslovima, narodu se nije pružala mogućnost da neposredno učestvuje u rešavanju vojnih problema u obimu i na način kako je to činio u početnom periodu NOR-a. Isto tako, proces prerastanja partizanske vojske u regularnu nužno je pratilo jačanje subordinacije u armijskim redovima, što je objektivno dovodilo do smanjenja neposrednog učešća i aktivnosti subjekata na polju vojne delatnosti. No, i pored tih izmena, vojska je i u tim uslovima ostala istinski narodna — po ciljevima za koje se borila, po funkcijama koje je vršila u društvu, po sastavu rukovodećeg kadra i po odnosima koji su vladali u njoj.

Tako su oružane snage, zahvaljujući objektivnim uslovima i delatnosti KPJ, postale istinski narodne i čvrst oslonac revolucije. U njih su se neprekidno sivali i jačali interesi i htenja naroda za nacionalno oslobođenje i društveni preobražaj. Po svom progresivnom, društvenom karakteru, one su bile u mogućnosti da ostvare opšte društvene potrebe i interese.

Narodni i revolucionarni karakter oružanih snaga imao je tokom celog rata ogroman mobilizatorski značaj. Narod je postepeno uviđao da je to njegova vojska, da je autentičan izraz njegovih interesa i odlučnosti da se borbom ostvare. To je jačalo njegovu veru u pobeđu i podsticalo ga da stupi u borbu. Sličnu ulogu imao je društveni karakter oružanih snaga i u njihovim sopstvenim redovima. Uverenje da se pripada armiji novog kova ulivalo je njenim pripadnicima moćnu snagu, ponos i odlučnost.

Zadatak svih subjektivnih činilaca u oružanim snagama — i partijske organizacije i komandovanja — bio je da trajno produbljuju narodni i revolucionarni karakter armije, i da obezbede da on dođe do punog izražaja u svim oblastima izgradnje vojnih jedinica.

General-potpukovnik u penz.
Milija STANIŠIĆ